

Cild 4 Jimar 12 Sal 6 - 2019
Volume 4 Issue 12 Year 6 - 2019

Pak Ajans Yayıncılık Ltd. Şti.

Büyük Reşitpaşa Cad. Yümni İş Merkezi No: 22/29

Vezneciler – Fatih / İSTANBUL

Tel & Faks: 0212 519 00 09

www.nubiharakademi.com | <http://dergipark.gov.tr/nubihar>

E-mail: nubiharakademi@gmail.com

Li Ser Navê Pak Ajansê Xwediyê Kovarê û Berpîrsê Karên Nivîsê
On Behalf of Pak Agency the Owner of Journal and Responsible Editor

Pak Ajans Yayıncılık Ltd. Şti. adına Sahibi ve Yazışmaları Müdürü
Süleyman Çevik

EDİTÖRÊN JIMARÊ / ISSUE EDITORS

Aydın, Tahirhan / Assoc. Prof., *Mardin Artuklu University, Turkey*

Filiz, Mehmet Şirin / Res. Assist., *Mardin Artuklu University, Turkey*

DESTEYA EDİTÖRİYÊ / EDITORIAL BOARD

Acar, Hayrullah / Assoc. Prof., *Mardin Artuklu University, Turkey*

Adak, Abdurrahman / Assoc. Prof., *Mardin Artuklu University, Turkey*

Aydın, Tahirhan / Assoc. Prof., *Mardin Artuklu University, Turkey*

Beltekin, Nurettin / Asst. Prof., *Mardin Artuklu University, Turkey*

Bor, İbrahim / Assoc. Prof., *Indiana University, USA*

Ergün, Zülküf / Dr., *Mardin Artuklu University, Turkey*

Tek, Ayhan / Assoc. Prof., *Mus Alparslan University, Turkey*

Türel, Vehbi / Assoc. Prof., *Bingöl University, Turkey*

ÇAP / PRINTED BY

Alioğlu Bas. Yay. ve Kağ. San. Tic. Ltd. Şti.

Orta Mah. Fatin Rüştü Sk. No: 1-3/A

Bayrampaşa/İstanbul

Tel: 0212 612 95 59

MİZANPAJ & PAGE DESIGN

Şemal Medya (semalmedya@gmail.com)

Kovara Nûbihar Akademîyê ji aliyê van îndeksan ve tê naskirin:

The Journal of Nûbihar Akademî is accepted by these indexes:

Nûbihar Akademî kovareke bihekem, akademîk û navneteweyî ye. Di demsalên bihar û payîzê de salê du caran tê weşandin. / Nûbihar Akademî is an international peer-reviewed academic journal. It is published biannually in spring and autumn.

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın.

ISSN: 2147-883X

NAVEROK / CONTENTS

JI EDÎTOR/EDITORIAL.....	07-09
Guherîna Dengan di Kurdî (Kurmancî, Soranî, Zazakî), Îngilîzî û Farsî de Phonetic Changes in Kurdish (Kurmanji, Sorani, Zazaki), English and Persian OSMAN ASLANOĞLU	11-38
Kirmanckî de Vengê Siruştî Onomatopoeia in Kirmancki AHMET KIRKAN.....	39-53
Vegêrana Kesê Duyem di Edebiyata Kurdî de Second Person Narrative in Kurdish Literature ÛMRAN ALTINKILIÇ	55-70
WERGEREK / A TRANSLATION Neteweperwerîya Kurdan THOMAS BOIS - JI ÎNGİLİZÎ: ADNAN DEMİR.....	73-85
DOKUMENTEK / A DOCUMENT Qewa'îdêd Serfa Kurdî (I, II) a Mela Mehmûdê Bazîdî Qewa'îdêd Serfa Kurdî (I, II) of Mela Mahmudi Bazidi TAHÎRHAN AYDIN	89-98

WERGEREK / A TRANSLATION

Neteweperwerîya Kurdan

Thomas Bois*

Ji Îngilîzî: Adnan Demir*

Ev çend rêzên wergirtî, ji ber îhtimala jibîrkinê tîne bîra me ku neteweperwerîya Kurdan wek hêzeke zindî hebûna xwe didomîne. Ji bo înkarkirina vê yekê, bi rastî jî divê mirov kor be. Hesta neteweyî; evîna welatî ya niştiman û dîrok û bawerî û kevneşopîyên wê, hestên gerdûnî ne ku di hundirê hemû mirovan da hene û ruhekî bi vî rengî meşrû û rewa ye bi şertê ku nijad, şareza û çandên cuda yên gelên cîran neke bin serwerîya xwe. Kurd îro wek hemû gelên din xwedî hestên kûr ên neteweyî ne. Ev haylêbûna xurt a xwemalîya nijadî helbet ji nişkê ve derneketiye holê û –bo mînak- qet nebe bi qasî neteweperwerîya Ereban an jî ya dewletên nû yên Afrîkî yên cihêreng kevn e û –herî kêmbi qasî wan jî rûniştîye û bi cih bûye-. Loma jî, kesekî ku ji hesta Kurdan a kelegerm ku îlhamê dide çalakîyên wan ên curbicur û bertekên wan ên sîyasî bêxeber be, nikare derheqê Kurdan da bibe xwedî agahîyeke rast û tîkûz. Em ê li vir tenê çarçoveyeke sade ya vê dîyardeyê sêz bikin ku derheqê geşedan û kûrahîya wê da fikreke maqûl bide.

Pêşdîroka Neteweperwerîya Kurdan

Ji piştî hilweşîna Nînovayê (BZ 612) heta misilmanbûna Kurdan mirov dikare bibêje ku dîroka populasyona Kurdên Kurdîstana îroyîn bi ya Împaratorîya Persan re rastî hev hatiye. Kurd ji vê yekê baş haydar in û hem li ser navê xwe xwedî li efsaneyên epîk ên wek “Pirtûka Şahan” derdikevin, hem jî li ser navê bavûkalên xwe xwedî lê derdikevin û bi vî rengî di heman demê da Ristem, Xatem û herwiha gelek navên ku rûmeta Îranîyan in ji bo xwe wek leheng qebûl dikin. Digel vê, divê bê diyarkirin ku eger hêj di wê heyamê da bavûkalên Kurdan li Kurdîstana

* Thomas Bois, “The Kurdish Nationalism”, The Kurds, Khayat Book & Publishing Company, Lubnan- Beirut, 1966, rr. 137-154; Ji aliyê Prof. M.W.M. Welland ve ji Frensî ber bi Îngilîzî ve hatiye wergerandin.

** Dr., Zanîngeha Mardîn Artuklûyê, Mêrdîn, Tirkîye; adnanxdemir@gmail.com, Orcid: 0000-0002-4423-6336

Îraqê bi cih bûbin, heta destpêka Îslamê wargeha wan li gorî cihê niha wêdetirê rojhilatê bû. Teqez dikare bê gotin ku, berîya Qirnê Navîn, Kurd hema bêje qet li herêmên rojhilat û bakurê Dicleyê bi cih nebûbûn. Lêbelê piştî destpêka xîlafetê, li ser sînorên Bîzansê koloniyên leşkerî hatin damezirandin û ji sedsala 11an û pê ve ji ber zextên Tirkan pêşveçûyîna wan a ber bi rojava ve bileztir bû.

Pêvajoya misilmanbûnê ji ber hin sebebên cihêreng ên dînî û nijadî bêyî şer û pevçûnan nebû, lêbelê Kurd gavbigav bûne beşek ji şaristaniya Îslamê. Helbet Îslamê kesayetîya Kurdan ji bin ve tune nekir û bi gotina Minorsky, di serdema “Fesla Îranîyan” da mîrektîyên Kurdan ên serbixwe û biçûk ji bin desthilatdariya xelîfetîya Erebrîng û tund derketin. Di sedsala 9an û ya piştê wê da çend Xanedanên Kurd derketin holê. Pêşî li Transqafqasyayê, li Dabil û Gencayê Şeddadî (951-1088) derketin. Ev xanedan, pîr ronakbîr bû û li qesrên wan çanda Îranê serdest bû. Di heman serdemê da, Hesnewîyan (941-1014) li Cîbalê (Xûzistan) îqtidar bi dest xistibû û desthilatdariya xwe heta Hemedan û Nîhawendê, Kirmanşan û Şehrezorê berfireh kir. Yek ji wan, Bedir (979-1014) e ku navdar e bi damezirandina dadwerîya aborî, pêşvebirina perwerdeyê û parastina cotkaran. Benî Eyarîyan (yan jî Benî Ennazîyan) (991-1117) şûna wan bi cih bûn. Lêbelê di nav xanedanên Kurdan da yê ku herî baş tê zanîn, xanedaniya Kurdên Merwanî (990-1096) ne ku li Ercîş, Amîd (Diyarbakir), Meyafariqîn û Heskîfê desthilatdar bûn. Di rêxistin û sazûmana mîrektîyê da Xîlafeta Bexdayê wek model hate wergirtin. Di serdema hukumdariya xwe ya dirêj da Ebû Nasir Ehmed (1011-1061) hem bazirganîyeke pêşketî saz kir, hem jî avahiyên bifeyde û xwedî huner ava kirin. Qesra wî ya ku gelek şairên navdar dihewandin zêde zêde bi debdebe bû. Di herema vî hikûmdarê gelek dewlemend da, zêdetirî 300 jinî hebûn. Lê tevahîya van mîrektîyên biçûk ji aliyê Selçûqîyan ve hatin hilweşandin.

Gelo ma pêdivî heye ku em bi bîr binin ku Selaheddîn, şervanê “bêtirs û bêqisûrê ku nikare bê rexnekirin”, damezirînerê Xanedana Eyyûbîyan (1137-1193), lehengê rastîna Îslamê, yekem kesê ku yekîtiya gelê musulman pêk anîye, Kurdekî rast û heqîqî bû? Wî derûdora xwe bi leşkerên ji eşîrên Hekkarî, Mihranî û Hezbanîyan dorpêç kir. Wan yekîneyên ku hejmara wan ji Turkmen û Ereban zêdetir bû, li hember Xaçparêzan, bi taybetî jî di serkeftina Ekka û Xittînê (1187) da roleke gelek girîng lîst. Di wê heyamê da Kurdan nîşan da ku ew ji bo hemdemên xwe ne tenê reqîb û hember, lê di heman demê da leşkerên wêrek, birêveberên zîrek û durist, avaker û herwiha dostên hunerê ne jî. Lêbelê, dîsa jî mirov nikare bibêje ku wan, Dewletên Kurd saz kirine. Eynî wek ku li Rojavayê, cihê ku ramana Xirîstîyanîyê bûbû raserî fikra neteweyî –bêyî ku wê fikrê îhmal bike-, herwisa Îslamê jî li Rojhilata Nêzîk û ya Navîn gelên misilman absorbe kirin; împeratorîyên wan împeratorîyên Îslamê bûn, lewma ji bilî damerzînerên wan tiştekî ku wan bikira Kurd tunebû. Dîsa jî, piştî hilweşîna Eyûbîyan yek ji serdemên herî tarî di dîroka

Kurdan da dest pê kir. Girseya Moxolîyan, dane ser Kurdistanê, di sala 1247an da ji Şehrezorê û di sala 1252yan da jî ji Diyarbekirê derbasbûn û karesatek hêla li cihên ku tê ra derbas bûn. Di sala 1257an da Hulagû, eyaletên Kirmanşan û Hewlêrê wêran kirin; di sala 1259an da jî Hekarî û Cizîrê talan kirin û niştecihên wan deran bi şûran qetil kirin. Di domayîya du sed sal û nîvê da (1260-1502), Kurd, Ermenî hetta Tirkmenên Karakoyunlû yên ku du sed sal berê li herêmê bi cih bûbûn, li hemberî hêz û desthilatdariya Moxolên Îlhanî û Tîmûr li ber xwe da. Dema ku tofan derbas bû, niştecihên herêmê kaviên xwe ji nû ve ava kirin û di nav çend salan da dîsa endustrî û bazirganîya xwe saz kirin.

Feodalîzm û Neteweperwerî

Dibe ku sedema xetên politîk ên taybet ên Rojhilatê ku di heyama çar sed salan da qewimîye, xeyirîna rojê ye ku teşe daye qedera Kurdan. Stêrnasên Siltan, ji çavdêriya vê bûyerê, anku çilmisîna rojê li hember Hîlalê, ku sembola Îranê ye, pêşbînî û kehanetêke dilşad û hêvîdar derxist. Û di rastîya Xwedê da, di şerê Çaldiranê (2 Receb 920-23 Tebax 1514) da ku roja piştî rojxeyirîne qewimî, Şah Îsmâil anku xanedanê Îranê û damezirînerê Safewîyan mecbûrî revînê bû, li hemberî topbarana Siltanê Osmanî Selîmê Yekem ê Tirsnaq. Ji bo ku Kurdan bi dest bixwe û axa wan di navbera hemdînen wan, Tirkên sunnî û Îranîyên şîî da bike wek dewleteke tampon (buffer state) vî siltanê şûm, bi pîranî bi şîret û birêvebirineke mifadar a pêşengê dînî û zanyarê Kurd Îdrîsê Bedlîsî, pênc mîrektîyên Kurd ên serbixwe damezirandin. Birêveberên van mîrektîyên ku ji neslên xanedanên niştecih bûn, li ser navên xwe pere derdixistin û xutbe didan xwendin. Ew pênc mîrektîyên mîrate ev bûn: Bedlîs, Hekarî (Colemêrg), Badînan (Amedîye), Botan (Cizîr) û Hiskêf. Di berdêla berpirsiyarîyên darayî û leşkerî da, ku pîrî caran dihatin paşguhkirin, Mîr, bi memnûniyeta hemû kesên peywendîdar li ser axa xwe bixwe bûn desthilatdar. Herwiha, li herêma Diyarbekirê heşt sancaqên bi heman şeweyê ji aliyê birêveberên xwe ve hatin îdarekirin. Şahên Îranê bi heman awayê tevgerîyan û bi taybetî mîrên Kurdên Erdelanê bûbûn xwedan mafên berfireh. Em pevçûnên Tirk û Îranîyan ên derbareyê tixûbên wan da û şerên li pey van pevçûnên ku hema bêje har car bûne sebebê bedeldayîna Kurdan, ji bîr dikin.

Lê hêj di sedsala 17an da, siltanan hesûdîya vê xweserîyê kirin ku bandora kontrola wan şikandibû, û wan xwestin ku Mîrên Kurdan tepeser bikin, biçewisînin û şûna wan bi walîyên Tirk ên sadîq dagirin. Wan pevçûnên eşîran bi kar anîn, lê ji ber lawazketina ji şerên li Ewropayê naçar bûn. Di vê navberê da, divê em vê jî bibêjin, Kurdekî ji eşîra Zendê, Kerîmxan (1750-1779) li Îranê di sedsala XVIIIan da, aloziyên piştî desthilatdariya Nadir Şah (1722-1747) bi dawî anî û payîtexta wê Şîraz di nav bajaran da kire wek gewherî. Ji aliyê din ve di destpêka sedsala 19an da di dewleta Osmanîyan da, hewldana kêmkirina navendên xweser ên Kurdan

bi awayekî dijwarî ji nû ve dest pê kir. Bêhejmar pevçûn û serhildanên xwînrij qewimîn. Li her deverê, hem mîr hem jî gel ji bo berdeyamîya azadîya xwe li ber xwe dan. Di encamê da di 1805an da Ebdurrehman Paşa Baban (1788-1812) li Silêmanîyê têk çû; di 1830an da Muhemmed Paşayê ku bi Mîrê Kor navdar bû li Rewanduzê têk çû, di 1842-1846an da Mîrê Botan Bedirxanê navdar li Cizîrê bi tenê bi îxanetê têk çû. Ew axirîn mîrê serbixwe yê Kurd ê serdema Osmanîyan bû. Lêbelê di sala 1880yan da peywira damezirandina birêveberîyeke serbixwe ya derveyî desthilatdariya Tirk û Farisan ma li ser milê Şêx Ubeydullahê Nehrî. Ew jî naçar ma û serê xwe tewand. Êdî mesele hem feodalîzm bû û hem jî serxwebûn. Ew dewleta ku bû serdestî hemûyan, bi nîyeta tepisandina cihewazîyên nijadî û berterefkirina wan di nav hêsirtîyeke hevpar da, hetta ji destê wê hat navendparêzî tund meşand da ku li bindestîyeke berbelav cudahîyên nijadî pûç bike. Kurên serokên têkçûyî, bi camêrtî li Stenbolê hatin pêşwazîkirin û perwerdekirin da ku wan di bin kontrolê da bigirin û ji axa wan a kevnare bi dûr bixin û wan li ber hêza navendî sernermtir û îtaetkartir bikin. Di navbera salên 1889-1892yan da, ji bo kanalîzekirina şervanîya Kurdan a camêrane, Siltan Ebdilhemîd, di bin fermandariya serokên eşîran da, ji yekineyên biçûk ên siwarîyan Lêwayên Hemîdîyeyê saz kir. Ew ji, bi nîyeta şandina wan ber bi enîya şer ve, lê ji bo qirkirina wan, berî bikaranîna wan wek cellad di qirkirina Ermenîyan da, di serdema Şerê Mezin da, qaşo bi navê piştevanîya Îslamî. Lê Kurd ji hingê vê dirûşmê red dikin. Ezcumle, Tirkan her tiştê ku ji destê wan dihat dikir ji bo tunekirina wê neteweperwerîya Kurdan, lê feodalîzmê ew xwedî dikir û bi pêş ve dibir. Dîsa jî, hewldanên wan neteweperwerîya Kurdan hêzdartir û qewîtir kiriye.

Netewetîya Kurd û Qanûna Navneteweyî

Tevgera Kurdên feodal a li dijî Payîtextê Osmanîyan (Derîyê Bilind/Babê 'Alî) dikare wek gazîkirina şîyarbûna neteweyî bihê nirxandin. Lêbelê ew tevger bi temamî, bêyî plansazîyeke yekgirtî û bêyî armancên eşkere yên binavkirî hatin kirin. Wek mînak, serokekî dixwest ku hêzên xwe yên mîrate li dijî hikûmetê û dijî cîranên xwe yên lawaztir biparêze, yan jî ji bo xwe mîrnişînîyek damezirîne. Hêj hizra Kurdîstaneke mezin a serbixwe derneketibû holê. Ev xeyal, eynî wek ramana serxwebûna Ereban û ji ber heman sedeman, di demeke nêzî Şerê Cîhanê yê Yekem da û piştî wê bi awayekî gelekî bihêztir teşeyê xwe girt. Ji bo ku xwe bigihînin armancên xwe, neteweperwerên Kurd bi rêzê, du stratejî bi kar anîn: rêya dîplomasîyê û rêya serhildanê.

Tevgera Tirkên Ciwan (Jön Türkler) (1908) dê hestên hemû kesên azadîxwaz hişyar bikira di serdema Osmanîyan da. Hem kêmarên dînî hem jî yên neteweyî yên ji Ereban, Ermenî û Kurdan, bawer kir ku saeta rizgarîya wan di demeke nêz da ye. Helbet Kurd jî, ji sûdwegirtina ji îqlîma nû ya vê ramanê neman.

Bi hewldanên hevpar ên Emîn Alî Bedirxan,¹ General Şerîf Paşa û endamê Mexlîsa Eyanan Seyîd Ebdulqadirê Şemzînanî, li Stenbolê sala di sala 1908an da, rêxistinên polîtîk, civakî û çandî hatin organîzekirin. Weke organê weşanê, ew xwedîyê *Kovara Kurdistanê* bûn. Komeleya wan a perwerdehiyê ji bo zarokên bajêr dibistanek vekir; lê Ittîhadîyan demildest ew girtin û komeleya hat fesihkirin, êdî bû nepenî. Di 1910an da hin xwendekaran tevgera *Hêvîya Kurd*² saz kir ku weşana wan a mehane *Roja Kurd* di sala 1914an da bû *Hetawê Kurd*.

Piştî ku Tirk li gel Hêzên Îttîfaqê beşdarî şerî bûn, hin serokên Kurd ên ku tehrîkat dikirin, di nav da Xelîfe Selîmê Bedlîsî, hatine girtin û darvekirin. Di sala 1917an da, Şêx Ebdulqadir hizir kir ku xweavêtina ber bextê Şerîf Huseyn li Mekkehê ji alîyê îhtiyatê ve guncawtir e, lê Seyîd Ebdullahê kurê wî ji bo rizgarkirina Kurdistanê bi navê *Isfîxlasa Kurdistanê* komeleyek ava kir. Hin serokên Kurd ên wek Seyît Tahayê birazîyê Ebdulqadir û Kamil Bedirxan, hewl da bi Rûsan ra bikevin nav têkilîyê û bala wan bikêşin. Lewra êdî bawerîya temamê kurdan bi wan nemabû. Bi rastî jî tê gotin ku, hin efserên Tirk ên ku navçeyên Tebrîza Îranê îstîla kiribûn û li wir gundên Ermenîyan talan û niştecihên wê derê jî qetil kiribûn, di nav alema kêf û zewqê da ev beyan kirine: “Me di hatina xwe da koka ZO (Ermenî)yan dawî li koka wan anî û di vegeerê da jî em ê ji LO (Kurd)an xelas bin.” Bi ser da jî, Enwer Paşa, di nîveka şer da, pêşîya dagirkirina Rûsan, bi hinceta raqewirandina nifûsa Kurdan, 700.000 Kurd sirgûnê bajarên rojava kirin ku piranîya wan li wan deran telef bûn. Di heman demê da, Kurdên din ên ku bersiv dane banga şerê pîroz (cîhad) ya ku ji alîyê Siltan ve hate kirin, di vegeerê da Ermenî qir kirin ku ew bixwe jî hatibûn sirgûnkirin.

Çawa ku şer bi agirbesta Mondrosê (30 Kewçêr 1918) bi dawî bû nebû, hin komîsyon hatin avakirin. Dema ku li Qahîreyê Mîr Sureyya Bedirxan (1883-1938) komîsyon ji bo serxwebûna Kurdistanê ava kir, di heman demê da li Stenbolê bi xwe, Mîr Emîn Bedirxan û Mîr Kamûran Bedirxan û Seyîd Ebdulqadir ji bo jinûveavakirina Kurdistanê komele saz kirin. Di demeke kurt da, *Komeleya Neteweyî ya Kurd* û *Civaka Kurd* a xwedî armancên civakî derket holê. Van komeleyan li seranserê Kurdistanê şax vekirin. Wergirtina Stenbolê ji alîyê leşkerên Mustafa Kemal ve, damezirîneran mecbûrî revîna derveyî welat kir; lê wan ne karîn çalakîyên neteweperwer, ne jî komîteyên rizgarîya Ereban rawestînin. Hetta, di sala 1919an da ew li Kehtaya nêzîkî Meletîyê bi hêza çekan be jî, bi mebesta berxwedana li dijî tevgera Kemalîst kom bûn. Serheng Bellê ji servîsa istîxbaratê soz da wan ku dê daxwazên Kurdan neyên jibîrkirin û wan ew ji vê niyetê vegeerand. Bi rastî jî, peymanên aşî, di dîrokê da cara yekem pirsra Kurdan di asta navneteweyî da wek fermî qebûl kir.

1 Nivîskar wek “Emir Bedir-Khan” nivîsîye. (wer.)

2 Navê vê komelê “Komela Xwendekarên Kurd-Hêvî” ye. (wer.)

Ermenî û Kurdan bi heman arezûyê daxwaza serxwebûnê kir lê her duyan jî qismen li ser heman herêmê îddîaya mafê xwe kir. Ya rast, parêzgehên Bedlîs, Diyarbekir û Xerpûtê ji aliyê her du gelan ve wekî parçeyên hev girtî yê axa neteweyî dihatin hesabandin. Ji bo şikandina şaşfêmkirinên ku dê angaşt û îddîayên her du alîyan lawaz bikirina, li Konferansa Aşitîyê, li ser navê Kurdan Şerîf Paşa û li ser ê Ermenîyan jî Boxos Paşa 20ê Îlona 1919an li Parîsê Peymana Ermenî û Kurdan hat biencamkirin. Vê çalakîya polîtîk a mezin di demeke kurt da fêkîyên xwe da. Bê şik, Peymana Sevrê ya ku 10ê Tebaxa 1920an di navbera Hêzên Îtîlafê û Tirkan da hate îmzekirin, Ermenîstan û Kurdîstaneke azad damezirand. (Beş III, made 62-64). Ev biryar çiqas ji aliyê Kurdan ve bi kelecana hatibe pêşwazîkirin, bi dijberîyeke ewqas tund jî ji aliyê radîkalê Frensî alîgirê Tirkan Comitê Dupleix ve hate provokekirin û bi pêleke ewqas tund hate protestokirin. Mustafa Kemal li dijî peymanê serî hilda û artêşa wî ya serkeftî ya ku Yûnan rijandibû behrê derfet dayê ku Sevrê wek parîyeke kaxezê bihesibîne. Bi rastî jî, peymanê nû, Peymana Lozanê (24 Hezîran 1923), peymanê kevin, bêhukum û betal kir. Bi vî awayî, Ewrûpayê îxanet li Ermenî û Kurdan kir û bi gotina profesorê hiqûqê yê navneteweyî Le Fur “Careke din dîsa Ermenîstan radesî celladê wê kir.”

Digel vê, pîrsgirêka Kurdan dîsa bi dawî nebû. Ji aliyê Îngilîzan ve ku hem mandaterên Tirkan û hem jî yê dewleta Îraqê ya nû bûn, *pîrsgirêka Mûsilê* ku piranîya nifûsa wê Kurd bû, careke din hate rojeva *Komeleya Neteweyan*. Lijneyeke tehqîqatê hate şandin bo herêmê û li gorî encamnameya vê li jneyê Komîsyona Komeleya Neteweyan di rûniştina xwe ya 37an a 16ê Kanûna Pêşîn a sala 1925an da biryar da ku pêwîst e parêzgeha Mûsilê aîdê Îraqê be. Lêbelê, mafên Kurdan hate garantîkirin anku misogerkirin. Di vê mijarê da jêgirtina hin rêzên rapora vê komîsyonê yê derheqê Kurdên vê herêmê da dê balkêş be:

“Eger mirov sîrf ji argûmanên nijadî encamekê derxe, ev, erêkirina dewleta Kurdan a serbixwe ye, lewra Kurd ji nehan pêncê nifûsê pêk tînin. Ger mirov çareserîyeke bi vî rengî hizir bike, guncaw dibe ku mirov Êzîdîyan, Kurdên xwedî bawerîya Zerdestîyê û Tirkên ku dikarin di nav Kurdan da bi hêsanî bihelin jî li vê hejmarê zêde bike. Li ser bîngeha nîrxandîneke bi vî awayî, Kurd dê ji nehan heftê nifûsa giştî pêk bînin.”

Di heman deman da, hikûmeta Îraqê bi saya serê mandatîya Îngilîzan bi her awayî hewl dida ku desthilatdarîya xwe li ser Kurdan berfireh bike, û bi Deklarasyona ku di 11ê Temûza 1923yan da weşand, bi Giştînameyên Serokatîya Konsîlê (21 Rêbendan 1926) û bi Giştînameyên Wezîrê Karên Hundirîn (18 Sibata 1926), bi berdewamî û bi domdarî dubare dikir û soz dida ku dê rêzê li gelê Kurd bigirin, dê zimanên wan di dibistanan da bê hînkirin û ev ziman dê di dadgeh û birêveberîyê da bê bikaranîn, dê karmend ji Kurdan bin, yan jî herî kêr karmendên li herêmên Kurdan dê Kurdîaxiver bin. Îngilîzan hewl dan ku

ev telîmat û rêzik çalak û karîger bin, lê di Hezîrana 1930yî da, wan fesih û îptala peymanana mandatîyê a di navbera Îngilîstan û Îraqê da îmze kirin ku tê da, çi yên dînî û çi jî yên neteweyî tu maddeyên derheqê mafên kêmaran tunebûn. Dê ji bo hemû alîyan encamên gelek bêsiûd û bextreş ji vê îhmal û piştguhkirinê derketa.

Rastîhevhatina Neteweperwerîya Kurdistan bi Neteweperwerîya Gelên Cîran ra

Mirov bi kurtahî bibêje: polîtîkaya piştî-şer a navneteweyî, tevî şikestina hêvîyan di demeke nêz da, pozîsyona Kurdistan, tenê nediyartir kir. Berî 1914an Kurd, tenê di nav sînoren dewletên Osmanîyan û Îranê da anku di nav du dewletan da dijîyan, lê piştê di nav sînoren pênc dewletan da hatin parvekirin: Li Tirkîyê, Îranê, Îraqê û kêmareke berbiçav li Sûrîyê û ji wê kêmtir jî li Ermenîstana Sovyetê. Ev perçebûna Kurdistanê ji hêla welatparêzên Kurd ve nedihat pejirandin û dê serhildanên periyodîk aramî xirab bikira û hebûna hikûmetên dagirker tehdît bikira.

Hin lîstik hene ku xeternak in. Zarokek ku seyê xwe bîne kelecane bi dirêjkirina hestîyekî û hercar jê vekîşîne û nedîyê, tenê dikare xwe bi xwe tawanbar bike, eger se wî gez bike. Herwiha, di polîtîkayê da, bi îhtîmala dewrîkirina serxwebûnê Kurdistan hêvîdar bike û bi dûre jî peymanên ku soza van tiştan didin, wek parîyeke kaxezê bibîne, soz bide Kurdistan ku dê mafên xwe yên xwezayî yên wek ziman, çand û hikûmetên herêmî bi kar binin û paşê jî van mafan gav bi gav înkâr bike, ev polîtîka ji bo vê herêma Rojhilata Navîn dibe sebebeke xerabker bo bêistiqarîya daîmî ku jixwe berê jî bêistiqarar bû. Her ku diçû lîstik xeternaktir dibû, lewra heman mafên serxwebûn û azadîyê, bi taybetî piştî Şerê Cîhanê yê Duyem dane gelên wisa ku bi gelemperî ji alîyê pêşveçûnê ve kêmtirî Kurdistan bûn. Nexwe hêsan e mirov fêm bike ku Kurd pê hesiyane ku hatine xapandin û hewl didin ku di bin rojê da wekî her kesê din cihê xwe bigirin.

Kerem bikin em bi kurtasî vegotina rewşa Kurdistan a sê welatên ku Kurd bi piranî li wan deran dijîn anku li Tirkîye, Îran û Îraqê, berdewam bikin. Li Ermenîstana Sovyetê, ku kêmara Kurdistan biçûk e û mafên wan ên çandî di bin garantîyê da ye, digel serdestîya Ermenîyan a hejmarî, çandî û civakî, hema bêje tu pirsgrêkên Kurdistan tunene. Heman tişt dikare ji bo Kurdên Sûrîyê jî bête gotin ku di prensîbê da digel ku Kurd ne xwedî dibistanên civata xwe bixwe ne jî lê ew wek hemû hemwelatîyên din ji hemû mafên sîvil û polîtîk sûd werdigirin.

Kurdên Tirkîyeyê

Em bi vî welatî dest pê dikin lewra, hejmara Kurdistan a herî mezin (herî kê 5 heta 6 mîlyonan) li vir e û tevgerên wan, serhildanên wan ên leşkerî yên reel û cihê ku bedeleke giran ji alîyê Tirkan ve hatiye dayîn di warê mirovî, maddî û pereyî da, ev der e.

Di sala 1925an da serhildana Şêx Seîdê Pîranê nîşaneyê yekem a nerazîbûnê ye. Ev bûyer, bi fanatîzma Mislimanan ve dihat girêdan ku herwekî wan bêrfîya Xelîfetiya ku Atatürk rakiribû dikirin û herwiha îmtîyazên feodal dixwestin ku ji aliyê reformên Cumhuriyetê ve dihatin tehdît dikirin. Yên din, di nav da Atatürk bixwe jî, difikirîn ku tîlîya Îngilîzan di vê bûyerê da heye, lewra serhildanê alîkarî dida plana wan (Îngilîzan) a li ser parêzgeha Mûsilê. Dadgehên Îstiqlalê hatin damezirandin ku mirov ji bo sedemên biçûk dişandin sêdareyê. Darizandina pêşengên serhildêran li Diyarbekirê pêk hat (Avrêl-Hezîran 1925). Pêncî û sisêyê wan bi mirinê hatin cezakirin û hatin darvekirin bi sebeba ku di gotina Serokê Dadgehê da jî tê fêmkirin, ew “hemû di yek tiştê da bûbûn yek: di afirandina Kurdistanê serbixwe da” (28 Hezîran).

Serhildana duyemîn ku Serhildana Çîyayê Agirî ye (Ararat), ji aliyê esferên jêhatî yên xwedî pêdiviyên teknîk ên leşkerî ve û di bin fermanariya Navenda Neteweyî (Xwebûn)ê da ku bi temamî ji armancên hedefkirî agahdar bûn hate birêvebirin ku leşker bi çekên modern xemilandibûn. Hikûmeta Tirk di Gulana 1930an da, du parleşker (kolordu) di bin fermanariya Salih Paşa da berhev kir. Wan negotin jin yan zarok, ji asîmanan bombe li ser gundan barandin. Wexta ku tu îmkana berxwedanê nema, serokên serhildanê xwe ber bi Îranê ve vekişandin. Duyemîn Konseya Birêveberîya Navneteweyî di rûniştina xwe ya 30ê Tebaxa 1930an a li Zurîxê da, li ser daxweza delegeyên Ermenîyan, helwesta qirkirina Kurdan a ku dişibe rêbaza komkujîya Ermenîyan a ji aliyê Tirkan ve protesto kir. Tirkan Faris tawanbar kirin ku bi dizî alîkariya Kurdan kir. Bi gotina “Bi ser da, dê zêdetir bo we bê dayîn (Mark 4:25)ê hin kesan zen dikirin ku tîlîya Lawrence’ê navdar di nav vî karî da heye. Di talîyê da, hin kesan (Agabékof) îma kirin ku tîlîya Sovyetê jî di nav meseleyê da heye; lê hinên din jî (Khondkarian) berevajî vê îddîa kirin ku Rûs amade bûn ji bo alîkariya Tirkan da ku serhildanê tepeser bikin.

Eger wisa be jî, Hikûmeta Tirk, di 5ê Gulana 1925an da Zagona Tehcîrê derxist ku destûr dida Wezareta Navxweyî ku Kurdên hin herêmên dîyarkirî mişextê parêzgehên rojavayê Tirkîyê bike û di bin hincetên wek “tenduristî, aborî, çandî, polîtîk, stratejîk û disîplîn”ê da. Êdî wek fermî Kurd tunebûn li Tirkîyê. Tenê “Tirkên Zozanan” hebûn. Serhildana Dersimê a sala 1937an ev angaşt pûç kir. Ev serhildana ji aliyê Seyît Riza ve hate birêvebirin gelekî xofdartir bû. Wî xwest ku li dijî tedbirên îdarî yên hovane bisekine. Tevger belav bû û artêş mecbûr ma ku midaxele bike. Li vir jî mesele dîsa bi înfazan bi dawî bû.

14ê Mijdara 1937an ji aliyê dadgeha ceza yê Elezîzê ve ji bo 11 heb ji bertawanan hikmê îdamê hate dayîn û sibetirê ew hatin înfazkirin. Bi ser da jî, navê Dersimê ya aloz ji nexşeyê hat derxistin û di şûna wê da Tuncelî hat bicihkirin.

Ji hingê ve Kurdistana Tirkîyê bê his e. Rojnamevanên rojavayî difikirîn ku dê ji vê bigihîjin encama ku neteweperwerîya Kurdî ya li Tirkîyê bi dawî bûye. Lê bûyerên vê dawîyê em hişyar kirin.

Kurdên Îranê

Serhildana Kurdistan a li dijî Tirkîyê bi hêsanî fêambar tê qebûlkirin; herwiha, lidijrabûna Kurdistan a li hember Ereben Îraqê jî dikare bê îzahkirin ku Kurdistan xwe ji wan astbilindtir didît; feqet mirov heyirî dimîne ku dê têkilîyên di navbera Kurdistan û hikûmeta Tehranê bifeşile. Ma her du gel jî ne Îranî ne? Gelo zimanên wan ne nêzîkî hev in? Qey her du jî ji heman destanên bav û kalan sûd wernagirin? Wê demê, divê hemû faktor her du gelan bînin cem hev û bêgûman rewşa Kurdistan li Îranê bi gelemperî ji yên cîranên wan baştir e. Hikûmeta Îranê her gav taybetmendîyên hevpar dupat dike, lê dîsa jî divê em nakokîyan li vir tomar bikin ku carinan tengezarî lê pirî caran jî alozîyên polîtîk û sosyal ên xwînrij derdikevin holê. Bi vî rengî, di serdema şerê 1914an da Serokê Şîkakîyan Îsmail Axa (Simko) xwest ku ji Îranê veqete û bibe xweser; carinan pala xwe dida Tirkan û carinan jî dida Îranîyên ku ew li Uşnûya herêma Gola Urmîyeyê kir walî da ku bisitire. Di dawîyê da, çawa ku Mar Şîmun Binyamînê Pitriqê Nastûrîyan qetil kir, bi heman awayê ew jî 3yê Adara 1918an bi bêbextî kuştin.

Ji 1922yan pê ve, Riza Şah Pehlewî, polîtîkayeke dundraw li dijî Kurdistan meşand ku dest danî ser milkên pêşengên eşîrên sereke û ew mişextê Tehranê kirin û loma jî gundîyên Kurd ên bêrêber û bêpêşeng, bi gotina Elphinstoneê di bin bêqanûnî û polîtîkayên bêmerhemet ên karmendên Îranî da eziyet kişandin. Ev polîtîka, herwiha, ji alîyê dadgerê Amerîkî Douglas ve ku bûbû şahidê pratikên wê, bi tundî hate şermezarkirin. Di sedema Şerê Cîhanê yê Duyem da bakurê Îranê ji hêla Rûsyayê ve û başûrê wê jî, ji hêla Brîtanîyayê ve hate dagirkirin. Di navbera her duyan da Kurdistan, wek *axeke bêxwedî* bû ku mirov dikaribû li wê derê -ji dûrî êrişên Îranê- kêmkirî jîyaneke azad bidomîne. Kurdistan ji rewşê sûd wergirt û bi navê Komeleyê partîyeke polîtîk saz kir ku her çiqas parêzkar û muhefezkar be jî, lê dîsa jî netewerperwer bû. Kurdekî ji malbateke girîng a oldar û waiz, Qazî Muhemmed, di demeke kurt da derbasî serokatîya partîyê bû û ji firsendeke guncaw sûd wergirt û di 22yê Çileyê 1946an da li hemberî alozîya di hikûmeta merkezi ya Îranê bêyî xwînrijandinê, Komara Kurdistanê ya Mehabadê îlan kir di navenda Komara Azerbaycana Tebrîzê da. Qazî Muhemmed mirovekî dirust û wêrek bû. Li gorî A. Roosevelt Jr. Qazî ne komûnîst bû ne jî dij-Îranî bû; lê wî di nav hidûdê Împeratoriya Îranê da xweserîyeke navxweyî dixwest. Bi vekirina mekteb û nexweşxaneyan, bi weşandina rojnameyên bi zimanê Kurdî, bi hewldana teşwîqkirina çandinî, bazirganî, pîşesazî û paqijîyê wî dewleta xwe ya biçûk baş damezirand. Bi kurtî, têkilîya tiştêkî ji van, bi şoreşê ra tune. Mela Mustefa Berzanîyê (em ê paşê jî behsa wî bikin) ku wê demê penaberekî ji Îraqê bû, piştî demeke kurt ji alîyê komara ciwan ve wek General hate tayînkirin û wî piştevanîya artêşa biçûk lê di heman demê da baş perwerdebûyî, bi dest xist. Hikûmeta Tehranê ji veqetîna artêşa Rûsyayê ku piştgirî dida Komara

Azerbaycanê, lê nedida ya Mehabadê, sûd wergirt û kete nav dijraberyên xwînrij. Endamên pêşeng ên hikûmeta xweser di 31ê Adara 1947an da hatin aliqandin. Di nav wan da sê Qazî jî hebûn. Tecribeyê tenê salek dewam kiribû. Berzanî vê carê bi rastî jî piştî çend serpehatî û macerayên çîrokane penaberî Yekîtiya Komarên Sovyet ên Sosyâlîst (YKSS) bû. Tirba Qazî Muhemmed bû wek herêma Hecê.

Van rêbazên bi vî rengê tund û zor pirsgirêkên ku têgihîştin û hestên civakî dixwazin, tu carî çaraser nekirine. Di her du rawşan da, vê carê, Eşîra Cewanrûdîyan, ên li nêzikê Kirmanşanê di Îlona 1950yan û Sibata 1954an da bi sedemên wek nedana bacê ji ber sedemên aborî, redkirina radestkirina çekan û çandina heşîşê, ji aliyê leşkerên Şah ve hatin cezakerin. Yekîtiya Sovyetê bi piştgirîya van serhildêran hatibû tawanbarkirin. Li gorî P. Rondotî tepeserkirina wan, yekemîn encama erênî ya Peymana Bexdayê (1955) bû. Di nav armancên vê peymanê da ku cihê Peymana Sadabadê (1937) girtibû, ev hebû: gava aliyên vê peymanê anku Îran, Efxanîstan, Îraq û Tirkîye bi hemwelatîyên xwe yên Kurd ra ketin nav aloziyekê dê alîkarî bidana hev.

Piştî van tengasiyên paşîn, bi daxweza reformên erênî yên civakî hikûmeta Îranê, ji bo bidestxistina evîntîya serjimêra girseyî ya Kurdan û hetta ji bo piştgirîya wan hewl da. Ji Gulana sala 1959an vir ve, li Îranê rojnameyeke heftane bi navê *Kurdistanê* dihê weşandin ku derheqê mijarên wek wêje, dîn, zanist, dîrok û hetta polîtîkayê da gotarên hêja tê da hene û li derveyê Îranê dihê belavkirin. Lê belê dîsa ji rewşa guherbar a li Îraqê, hikûmeta Îranê li ser derzîdankê lingan dihê.

Kurdên Îraqê

Jîyana Kurdên li Îraqê ji ya birayên wan ên li Tirkîyê û Îranê baştir nebû, lewra li wan deran jî hin serhildan qewimîbûn.

Di 1ê Adara 1920an da, li San Remoyê, Birîtanyaya Mezin ji Komeleya Neteweyan mandatîyê ji ser Îraq û Filîstîne rakir. Feqet Kurd berîya peymanê Mondrosê jî ji bo ku bi Îngilîzên ku axa wan dagir kiribûn ra bikevin nav têkilîyê, li benda vê mîsyona fermî neman. Bi rastî, ji dagirkirina Mezopotamya û Kerkûkê (7 Gulan 1918) vir ve, Brîtanîyên xwedî du mirovên baş ên bi navên Serdar Soane û Serdar Noël, bi Kurdan ra têkilî danîbûn jî. Van, bi daxwaznameyeke ku ji aliyê çil pêşengên eşîran ve hatibû îmzekirin, di Kanûna 1918an da, ji Sir Arnold Wilsonê ku wê demê Komîserê Mulkî bû, xwestin ku dewleteke Kurdan di bin parastina Îngilîzan da û têkildarê Îraqê bê avakirin. Şêx Mehmûdê Berzencî (1880-1956) di Gulana sala 1919an da wek walî hate tayînkirin. Wexta ku îmzekirina Peymana Sevîrê bû sebebê diltengîya Kurdan, di 11ê Adara 1920an da Emîr Feysel li Şamê wek qralê Sûrîyê hate îlankirin. Feyselê ku ji aliyê Fransîyan ve ji Şamê hate raqewirandin, 23yê Tebaxa 1921ê wek qralê Îraqê hate îlankirin. Piştî salekê,

di Îlona 1922yan da, ji bo Şêx Mehmûdê ku di vê navberê da li Hindîstanê mişextî bû, destûr hat dayîn ku vegere Silêmanîyeyê. Lê belê Şêxê ku birêvebirîya wî ji alîyê -qaşo dostên wî yê- Îngilîz ve hate astengkirin, xwe ranegirt ku bi sernermî Erebeke Bedewî bişopîne. Di Cotmeha sala 1922yan da wî xwe wek hikûmdar, qralê Kurdistanê îlan kir, hikûmetek ava kir û pûlên dahata navxweyî çap kir û bi rêya posteyê belav kir. Gelo tilîya Îngilîzan di nav vê da hebû? Her çi bûbe jî, di 24ê Kanûna 1922yan da daxuyanîyeke fermî wiha digot: “Hikûmeta Majestetîya Bîrîtanî û Hikûmeta Îraqê mafê Kurdên di nav sînoren Îraqê da dijîn, nas dike da ku di hundirê van sînoran da hikûmeta Kurdistan ava bikin.” Lê piştî demeke kurt, di navbera Qral Mehmûd û parêzvanên wî da nakokî derket, ku bûbûne sebebê revîna wî ya Penjwînê heta sala rejîma mandater bi dawî bû anku sala 1930an.

Parêzvanîya Bîrîtanîyan çawa ku bi dawî bû, monarşî û yekdestdarîya Haşimîyan bi Kurd û Suryanîyan ra kete nav pevçûnê (Komkujiya Semelç di Tebaxa 1933yan da). Hikûmeta Îraqê, ji bo ku karmendên Erebeke wek karmend zû bi zû bi cih bike û bikaranîna Kurdî ji daîreyên Bakur rake, gengeşe derxist û gava ku leşkerên Îraqê bi ser xelkê sîvil ên Silêmanîyê ra gule reşandin, ev gengeşe veguherî bi bal serhildaneke eşkere ve (6 Îlon 1930). Careke din dîsa Şêx Mehmûd, vegeerî welatê xwe û di bin parêzvanîya Îngilîzan da bi daxwaza xweserîya navxweyî pêşengîya tevgerê hilda ser xwe. Piştî ku artêşa Ereban eşkere kir ku di şikandina serhildana neh mehan da bêçare ma, R.A.F. (Royal Air Force/Hêza Hewayî ya Qralîyetê) mecbûr ma ku dîsa midaxele bike da ku ji nû ve nîzama berê vegeerîna û ji ber vê yekê ji hin rayedarên payebilind ên kevin ên wek Wilson û General Dobbs ku deklare kirin ku wan, ev bûyerên bextreş pêşbînî kiribûn, bertekên tund standin. Mehmûd li Bexdayê hildane hefsa malê.

Lê belê Haşimî hêj di destpêka pîrsgirêkan da bûn. Pêşî di Tîrmeha sala 1931î da û paşê jî di salên 1932 û 1933yan da yê ku dîsa serî hilda Şêx Ehmedê Berzanî bû. Di dawîyê da, pêşî ew mişextê Kerkûkê kir û paşê jî mişextê Silêmanîyê kir ku heta sala 1945an li wir mabû. Kurdistanê Îraqê êdî bê deng bû. Di sala 1941î da piştî maceraya Raşîd Elî Geylanî, Îngilîzên ku xwe li Îraqê ji nû ve damezirandin, ji bo ku xwe li ber çavên Kurdistan şîrîn bikin, piştevanî dan ku Kurdistan hilgirin artêşê û bi ser da jî hin ji wan bi awayeke fermî îşareta “herêmên xweser”ê didan.

Di sala 1943yan da, Mela Mistefa Berzanîyê birayê Şêx Ehmed ku li Silêmanîyê di bin îqameta îcbarî da bû û kesên ku bi wî ra bûn, ji xwarin û defetên din gilîdar bûn, digel Şêx Letîfê kurê Şêx Mehmûd, xwe xelas kirin û derbasî herêma xwe Berzanê bûn û li wir rengê serhildanê geştir kirin. Macîd Mistefayê Kurd ku wek wezîrê dewletê hatibû tayînkirin ji bo çareserkirina pîrsgirêkê midaxele kir. Berzanî razî bû bi şertên wek şandina zexîre û xwirekên baştir bo herêma wan, tayînkirina memûrên Kurd di şûna yê Erebeke da, vekirina dibistan û nexweşxaneyan li Kurdistanê. Ev şert û mercên ku ji alîyê Serokwezîr Nûrî ve hatin pejiwandin, ji

alîyê Qral Ebdulîllah ve nehatin erêkirin û di bihara 1945an da serhildan vê carê ji hemû deman tundtir ji nû ve dest pê kir. Vê carê rewş girantir bû. Gava ku Kurdan serkeftinên bêhempa û berbiçav bi dest dixistin, artêşa Îraqê bi hejmarên mezin qurban didan û li gorî gotina endamekî meclisê zerera malî gihaştibû milyonek dînarî. Wê demê careke din bi rola xwe ya xelaskarîya monarşî û yekdestîya Haşîmîyan R.A.F. (Royal Air Force/Hêza Hewayî ya Qralîyetê) kete nav dek û dolaban. Di dawîya Tebaxê da opereasyon qedîya bû. Mela Mustefa digel hin leşker û xenîmetên xwe, ber bi Îranê ve vekişîya. Çar fermanarên wî, Mustefa Xoşnaw, Îzzet Ebdulezîz, Muhemmed Mehmûd û Xeyrullah Ebdulkerîmê ku bawerî bi soz û paymana bexşandinê anîbû, di 19ê Hezîrana 1947an da hatin darizandin û dû ra jî hatin bidarvekirin. Lê piştî îlankirina Cumhûrîyeta Îraqê ji alîyê General Ebdulkerîm Qasim ve dê heqên wan bihatina îadekirin.

Piştî van bûyerên ku hêz bi ser ketibû, ji bo Kurdên Îraqê ji bilî dewamkirina têkoşînê bi awayeke veşartî tu rê nemabû. Ya ku wan kir jî ew bû. Partîya Demokratîk a Kurd a meylarê çepgirîyê ava kirin û du heb bulten weşandin: *Azadî û Rizgarî*. Di hejmara xwe ya duduyan da (Kewçêr 1946) Rizgarîyê bi coş û peroş pêşniyara damezirandina yekîtiya Kurd û Ermenîyan kir. Di vê serdemê da, Serokê Servîsa Îstixbaratê Colonel Elphinstone mereq dikir ka gelo ev hewldan dê encameke bi karakterê Kurd û Ermenî ku girêdayî Yekîtiya Cumhûrîyetên Sovyetî derbixwe holê yan na...

Dîsa jî piştî bicihbûna aramî û sikûnetê, Kurdan derfetên ku di destê wan da mabûn nixandî û di qada çandê da bi kelecaneke mezintir xebitîn. Vekolînên wêjeyî derketin holê. Berhevok û koleksiyonên helbestê, li ser dîroka Kurdistanê û Kurdên navdar ên berê gotar hatin weşandin. Silêmanî bû wek navendeke çalak a çandê û merkeza neteweperwerîyê.

Hilweşîna monarşîya Haşîmîyan a ku têkilîya Kurdan jî pê ra hebû û îlankirina Komara Îraqê (14 Tîrmeh 1958) serdemeke nû dê verkira di warê têkilîyên Erebb û Kurdan da. Maddeya sêyem a makezagona demkî weha digot: "Ereb û Kurd li vî welatî hevpar in. Makezagon mafên wan ên sirûştî wek parçeyê domdar a hebûna neteweyî misoger dike. Bi ser da jî, qerarnamaya 2yê Îlona 1958an Mela Mustefa efû kir û destûra vegera wî ya Îraqê da. Wekî ku tê zanîn Qasim digel îhmala tetbîqkirina vê benda makezagonê, Îlona sala 1961ê pevçûneke çekdarî da destpêkirin -ku yek ji sedemên têkçûna wî bû- û vê pevçûnê heta ew ji holê rabû, dewam kir. Li gorî gelek şahid û rojnamevanên rojavayî yên ku li herêma rûdanê bûn, Kurd ti carî di têkoşîna doza xwe ya neteweyî da ewqas yekgirtî, mêrxas û şêrdil nebûbûn. Partîya Be'sê û Mareşal Ebdusselam Arif ketin şûna Qasim, lêbelê xuya ye ku baş haydar nebûn ji hêza vê hîsê û şerê ku 10ê Hezîrana 1963yan ji nû ve vejîya. Piştra hilweşîna Be'sê dest pê kir; partî di Mijdara sala 1963yan da têk çû. Biryara agirbestekê hate stendin ku ev ji alîyê serkeftîyê derbeya paş-modern

Mareşal Ebdusselam Arif ve zehf dihat xwestin. Ji hingê ve, her du alî bêhereket mane. Hestê rastîyên şênber ku divê heqîqeta neteweperwerîya Kurdî di nav da be, pêwîst e ku rêya çareserîyeke wekhev veke ji bo pirsgerêkeke ku hem ji zûve ye rizîye û hem jî hevsengîya Rojhilata Navîn xerab dike.

Le Kréyé, Libnan, 23 Îlon 1964.

ÇAVKANÎ

P. Rondot, La Nation Kurde en face des mouvements Arabes, Orient, no. 7, 1958.

L.A. Wenner, "Arab-Kurdish Rivalries in Iraq", Middle East Journal, 1963, pp. 68-82.

J. Blau, Le probleme Kurde, Essai sociologique et historique, Brussels, 1963.

D.A. Schmidt, Journey Among Brave Men, Boston, 1964.

D. Adamson, The Kurdish War, London, 1964.

D. Kinnane, Kurds and Kurdistan, Oxford, 1964.